

12. novembar 2024.

Potvrda o prihvatanju rada i učešću na
Sedmom međunarodnom interdisciplinarnom skupu mladih naučnika
društvenih i humanističkih nauka „Konteksti“

Ovim se potvrđuje da je **Luka Nikolić**, doktorant na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, učestvovao na Sedmom međunarodnom interdisciplinarnom skupu mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka „Konteksti“ održanom na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu 1. decembra 2023. godine. Rad Luke Nikolića pod nazivom *REFLEKSIV, INTENZIFIKATOR I REFLEKSIVNI MEDIJ U STAROSRPSKOM PREPISU ROMANA O TROJI* prezentovan je na Konferenciji i prihvaćen za objavljivanje u Zborniku radova koji je u pripremi.

Ova potvrda se izdaje na molbu učesnika.

Лука З. Николић*

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

РЕФЛЕКСИВ, ИНТЕНЗИФИКАТОР И РЕФЛЕКСИВНИ МЕДИЈ У СТАРОСРПСКОМ ПРЕПИСУ РОМАНА О ТРОЈИ**

Situated within a broader investigative framework concerning the usage of reflexive pronouns and their specific functional variations in enclitic forms within the Old Serbian transcription of the Romance of Troy, this study focuses specifically on examining three functionally related categories: intensifiers, reflexives, and reflexive middles. Initially, we will identify plausible formal markers for these phenomena, concurrently exploring how they relate in distribution. Then, we will conduct a detailed analysis of each category and subsequently compare the results with the corresponding states in Old Church Slavonic (and Proto-Slavic). Lastly, guided by the established synchronic framework, we will extrapolate a grammaticalization path that outlines the potential development of the focalized phenomena, inviting comparison with existing typological insights.

Keywords: Old Serbian, Romance of Troy, reflexive, intensifier, reflexive middle.

Увод

Теоријски оквир

Категорија рефлексива. Феномен анафорских језичких јединица један је од најатрактивнијих проблема лингвистичке теорије. У низу различитих теоријских приступа анафори нарочито се истичу они генеративног предзнака – нпр. теорија везивања (енг. Binding Theory), коју је оригинално постулирао Ноам Чомски (1981), а која је на различите начине модификована у потоњим верзијама (e.g. Reinhart & Reuland 1991, 1993). Међутим, овом приликом заобићи ћемо генеративне и искључиво синтаксички мотивисане приступе; у истом духу, избегаваћемо употребу термина *анафора*, који у зависности од теоријског полазишта може вишеструко варирати. С друге стране, приклонимо се термину *рефлексив* и функционалном одређењу (cf. Schladt 2000).

* pureexpressionlessness@gmail.com

** Рад је настао у оквиру курса *Историјска лингвистика*, који се одржава на докторским студијама Језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду под руководством проф. др Јасмине Грковић-Мејџор.

Традиционално поимање рефлексива које нуди Ото Јесперсен (1933: 11) биће нам одговарајућа полазна тачка: о овој категорији можемо говорити онда када између два реченична конституента, и то типично субјекта и објекта, влада однос референцијске еквивалентности. Тај однос може и не мора задобити експлицитан језички знак:

(1) I shaved yesterday.

Енглески пример (1) илуструје изостанак специфично енкодиране рефлексивне стратегије: и агентивна и пацијентивна семантичка улога имају исту референцу – говорно лице, али друга нема корелативну синтаксичку ознаку. Случајеви попут наведеног неће бити предмет наше пажње. Другим речима, посматраћемо само оне језичке формације које садрже експлицитан маркер партиципантске кореференције – рефлексивни маркер, који није аутосемантична језичка јединица. Тај маркер може бити специјализован, али то опет није нужно:

(2) Пола ћу дати теби, а пола себи.

(3) Пола ћу дати теби, а пола мени.

У савременим српским примерима (2) и (3) исту синтаксичку позицију секундарног објекта могу заузети и дистинктиван рефлексивни маркер (рефлексивна заменица) *себи* и лична заменица за прво лице једнине *мени* у контингентној функцији рефлексивног маркера – обе су кореферентне са граматичким субјектом исказаним финитним глаголом, тј. односе се на говорно лице.

По угледу на типолошки оријентисан рад Мартина Хаспелмата посвећен компаративном концепту рефлексивне конструкције (2020), поред термина *рефлексив* и *рефлексивни маркер*, користићемо се и термином *антецедент*, којим ћемо означити онај реченични конституент са којим рефлексивни маркер стоји у односу кореференције. Ипак, за разлику од овог рада, у рефлексивне маркере убројићемо и личне заменице које на нивоу минималне клаузе функционишу као рефлексивни маркери (cf. пример 3), док оне које ступају у кореференцијску релацију на нивоу ширем од монопредикатске синтаксеме нећемо узети у обзир:

(4) Покушала сам да објасним другарици шта се десило, али она није хтела да слуша.

Категорије интензификатора и медија. Формално, концептуално и генеалошки, рефлексив помера своје појмовне границе ка другим лингвистичким феноменима. То су, пре свега, феномени интензификатора и медија.

(5) She hurt herself.

(6) The queen herself came to the village.

У енглеском примеру (5) употребљен је рефлексивни маркер *herself* у синтаксичкој позицији објекта и семантичкој пацијентивној улози. Истом формом обележен је адноминални интензификатор у примеру (6), који се стога термилошки обележава и као *интензивирајући* или *емфатички рефлексив*. Њиме се истиче дата номинална референца (*the queen*) насупрот свим другим потенцијалним референцама. Судећи према обимним подацима из различитих језика, оправдано је говорити о развоју емфатичког рефлексива, као факултативног, прагматички оријентисаног адјункта (који не мора бити адноминалног типа), у рефлексивни маркер, као облигаторни, граматички условљен аргумент (e.g. Faltz 1985; König & Siemund 2000; Schladt 2000). Наравно, генеалошка веза међу овим двема категоријама није нужна, с обзиром на то да се оне не морају кодирати на идентичан начин: на пример, у савременом српском језику функцију емфатичког рефлексива углавном маркира посебна форма *сам*, *-а*, *-о*:

(7) Сам бог зна како смо се извукле.

Категорија медија, с друге стране, посебно је проблематична. Само термилошко решење има своје античке корене; може се пратити до александријског граматичара Аполонија Дискола, који га је користио за описивање инфлективне медијалне дијатезе у првој синтаксичкој анализи грчког језика (cf. Benedetti 2012). Почевши од Франца Бопа (1816), медиј се континуирано проблематизује у индоевропској перспективи, и то као морфолошки маркирано глаголско стање које је карактерисало старе индоевропске језике и њихов прајезик. Индоевропеистичку традицију успостављања медија као дијатетичког опонента активу (донекле и пасиву) на општелингвистички план изводи Емил Бенвенист (1966), сматрајући да је денотат медијалног стања тешко ухватљив и да му се најадекватније можемо приближити контрастирајући га са активом: док активно стање подразумева радњу која се остварује изван сфере субјекатске инстанце, дотле медиј упућује на радњу у чијем је центру

субјекат сам. Kemmer (1993), прва и до данас најисцрпнија типолошка студија посвећена медију, констатује пак како је примарна детерминанта овог лингвистичког концепта низак степен разрађености догађаја, што га повезује са рефлексивом и на претпостављеној скали транзитивности од монопартиципантског до дипартиципантског пола смешта га у *медијалну* позицију.

За потребе овог рада ослонићемо се на рад Inglese (2021), који настоји да успостави компаративни концепт медија. Фокусираћемо се на медијалне конструкције, које обавезно садрже медијални маркер и које се, начелно, не могу објединити јединственом дистинктивном и дефинишућом функцијом. Мада медијални маркер, који и сам може имати другачији лингвистички статус у различитим језицима (од заменичке до афиксалне језичке јединице), фигурира у различитим функционалним пољима, дају се изоловати две његове кровне употребне вредности: граматичка и лексичка. Прва од њих тиче се регулисања глаголске валенце и покрива оне медијалне реализације као што су рефлексивни медиј, реципрочни медиј, антикаузативни медиј и сл. Потоња се пак не може посматрати аутономно према лексичкој семантици глагола, који постоји искључиво у комбинацији са медијалним маркером. Терминолошки се ова бинарна опозиција може означити на више начина (cf. Klaiman 1991), али ћемо сада усвојити решење које нуди рад Inglese (2021) – *опозициони* (према коме постоји оригинална, не-медијална глаголска лексема) и *неопозициони медиј* (према коме иста глаголска лексема не може бити успостављена). На пример, у савременом српском језику медијални маркер *се* може бити опозиционог карактера и регулисати валенцу изворно транзитивног глагола (пример 8), али може се појавити и као неизоставни елемент глаголске лексеме чији не-медијални кореспондент не постоји (пример 9):

(8) Чешља́м лутку. ~ Чешља́м се.

(9) Излежава́м се.

Иако покушај компаративног одређења медија узмиче од неке унифицирајуће употребне нијансе, имаћемо у виду општи закључак студије Kemmer (1993), према коме би се као потенцијална општа одредница медијалног стања истакла слаба могућност диференцијације партиципантских улога у глаголској ситуацији. Граница између агенса/експеријенсера и пацијенса/теме довољно је бледа да се ове семантичке улоге не могу јасно разлучити, премда нека представа о њима и даље постоји. У том смислу, медиј (па и рефлексивни медиј) може се мање-више јасно одредити према рефлексиву,

у коме корелацијалност међу двома партиципантским улогама не нарушава њихову фундаменталну одељеност, и интранзитива, који уопште не познаје концепт пацијенса/теме.

Предмет и методологија истраживања

Предмет рада представља испитивање рефлексива, интензификатора и рефлексивног медија у старосрпском препису *Романа о Троји* (Милутиновић и Караангов 1987: 220а–273б). Сачувани споменици старосрпске писмености поглавито су пословно-правног жанровског предзнака и, будући писани уједињеним старосрпским стандардом (Грковић-Мејдор 2007), они не могу пружити адекватну слику старосрпског језика у његовој пуној варијабилности. С друге стране, *Роман о Троји*, преписан у 15. веку на југоистоку штокавског говорног подручја, представља изузетак у сачуваном корпусу старосрпских текстова и можда „један од најбогатијих извора” за познавање кореспондентног свакодневног идиома (Ивић 2014: 60). Овај вредан документ недавно је добио свој исцрпни синтаксички опис (Цолић Јовановић 2021), премда у њему категорија рефлексивних конструкција није посебно разматрана. Заправо, није нам познато да су рефлексивне конструкције у старосрпском језику биле посебан предмет досадашњих истраживања.

Најпре ћемо поћи од категорије интензификатора како бисмо утврдили да ли се она експонира на исти начин као рефлексив. Потом ћемо посебну пажњу посветити анализи недвосмислених рефлексива, у којима ћемо одредити типове рефлексивних маркера и њихове синтаксичке позиције. Гледе рефлексиву блиске категорије медија, осврнућемо се на природу медијалног маркера и потенцијални проблем његове дистинкције према одговарајућем рефлексивном маркеру, али фокални део нашег разматрања медијалних конструкција представљаће рефлексиву најсроднији рефлексивни медиј. Потврђене употребне вредности одабраних категорија у *Роману о Троји* упоредићемо са већ запаженим приликама у старословенском језику, као рефлексу паралелног прасловенског стања. Такође, испитаћемо фреквенцију употребних вредности рефлексива и сродних феномена како би се потенцијално запазиле неке развојне тенденције у полифункционалној природи ових дијахроно повезаних категорија. Добијену слику, мада суштински синхрону, покушаћемо функционално да организујемо према познатим граматикализационим путевима.

Анализа грађе

Интензификатор

Старосрпски препис *Романа о Троји* бележи тек једну недвосмислену употребу интензивирајуће заменице као адноминалног адјункта прагматичког типа. Реч је о интензификатору *самъ*, *-а*, *-о*, који не представља формални еквивалент типичном рефлексивном маркеру *себе*:¹

(10) н ѿ тн кю дати ꙗ҃ стьлѣ ѿнолнкѣ злѣ|т| колн|к| ꙗ҃ ѿнѣ самъ (258a/1).

Још један пример могао би се сматрати илустрацијом истог феномена, али би се, с друге стране, могао интерпретирати и у семантичком кључу ‘самостално, без ичије помоћи’, а синтаксички умерено према адвербијалном статусу:²

(11) хокю га ѿ самъ понесты на доуѣ|м| раменю҃ (258a/4).

Рефлексив

Прототипичним рефлексивом сматраћемо оне једнопредикатске структуре које имају два аргумента: субјекат, семантички агенс или експеријенсер, и објекат, семантички пацијенс или тема, тако да је први антецедент, а други рефлексивни маркер (Faltz 1977: 3). У *Роману о Троји* забележене су само две прототипичне рефлексивне конструкције, обе конституисане око каузативног глагола *оучинити*:

(12) н оучини оучѣ|щѣ|нїѣ, себе немо|о|цна (232a/4);

(13) н оучини себе бѣсна (234a/6).

¹ Примери се наводе илустративно, а не у пуном броју.

² Старословенска заменица *самъ*, *-а*, *-о* одликује се истом семантичком варијацијом (СС: 592), а то би вероватно важило и за прасловенски језик уопште (ЭСРЯ III: 551f.). Етимолошки се ова заменица може довести у везу са прасловенским предлогом/префиксом **съ*(*n*)(-), при чему се заменица развила из *о*-ступња праиндоевропског корена **som-*, а предлог/префикс или из истог или из његовог нултог ступња **sm-* (EDSIL: 478; IEW I: 902ff.). Како је изворни корен **sem-* имао вредност броја један, и то са специфичном нијансом ‘јединство, целина’ (Blažek 1999), семантички је развој у наглашени идентитет интензивирајуће заменице, адјективно/адвербијално значење типа ‘ни са ким’ или пак предлошко/префиксално социјативно значење сасвим јасан.

Нешто мање типичан рефлексив подразумевао би рефлексивни маркер у позицији индиректног објекта уз дитранзитивни глагол. Један је пример овог типа регистрован у нашем корпусу:

(14) ерѣ си нашѣль сѣбѣ съмрь|тѣ за срамѣтомь (2366/10).

Тзв. облички аргумент, реченични конституент блокиран предлогом, такође би представљао мање типичну функцију рефлексивног маркера. Облички рефлексивни маркер карактерише 10 издвојених конструкција, на пример:

(15) и призѣа єдїного юношѣу к сѣбѣ (2226/6);

(16) и съвлькоше ѿроуѣѣа [с] сѣбѣ грѣци (2566/19);³

(17) и ѿд|поуды нхъ ѿт| сѣбѣ ненавистно (261а/4).

Сасвим је периферан случај рефлексивног маркера у позицији компаративне допуне (18), као и два примера спацијалног адјункта (19 и 20):

(18) докле ѿд| нѣга ѿѿ|удрѣѣга не нандоше а сѣбѣ ѿѿ|угѣга (262а/6);

(19) и посадї га на єдно|м| столѣ коно сѣбѣ (2306/18);

(20) и мь|ч|ни|м| гла|в|м| развнше цкло. ѿко|л| сѣбѣ (267а/16).⁴

Рефлексивне конструкције у којима антецедент не би био субјекатски аргумент нису потврђене. Уз то, нисмо запазили личне заменице у функцији рефлексивног

³ Пример (16) и њему готово еквивалентна потврда (2566/16) проблематични су утолико што у изворном тексту није записан предлог с, који смо овом приликом реконструисали по угледу на издање Ringheim (1951: 63). Наиме, верујемо да су два разлога због којих се може реконструисати изостављени предлог: први је потврда (2596/7), у којој је исти аргумент уз аористну форму съвлькоше употребљен као генитив блокиран предлогом с; други се односи на сам графички лик рефлексивног маркера сѣѣ, који упућује на генитивну форму (која би се, дакле, комбиновала са одговарајућим предлогом). Овакво тумачење подржавају и сродне старословенске потврде (СС: 640). Ипак, теоријски је могуће говорити и о слободној дативној форми секундарног објекта рецепијентске семантике или пак о посесивном детерминатору у форми слободног генитива, нарочито ако се има у виду да графички ликови рефлексивне заменице сами не могу бити поуздан индикатор њиховог падежног облика, на шта упућује нпр. акузатив сѣѣ у примерима (12 и 13).

⁴ Ова би се три случаја могла третирали и као тзв. логофорички рефлексиви, у којима рефлексивни маркери нису аргументи исте минималне клаузе као њихови антецеденти. Иако се формално у сва три примера заиста постулира само један предикат, семантички се може говорити о ситуационим комплексима: тако се, на пример, клауза (18) може разложити на три ситуациона ентитета: (1) *док [они₁] не нађоше њега₁ и њега₂*; (2) *он₁ је мудрији од њих₀*; (3) *он₂ је луђи од њих₀*. На сличан би се начин могли анализирати и примери (19 и 20) уколико спацијалне адјункте у њима одредимо као адноминалне. О логофоричким рефлексивима у оваквим случајевима говори Kemmer (1993: 45f.). Ми ћемо пак овом приликом статус наведених рефлексивних конструкција оставити отвореним.

Старосрпски је језик из прасловенског наследио и специфичан рефлексивни маркер за посесивност, заменицу свон, -а, -е (Vaillant 1958: 461ff.). Одређујући се према прототипичној рефлексивној конструкцији, адноминална посесивна функција рефлексивног маркера била би мање типична:

- Можда би се учинило да у примерима попут (23) заменица функционише као емфатички рефлексив, будући да истиче информацију која се подразумева; међутим, употреба посесивног детерминатора уз именице које означавају делове тела (као и породичне или друге социјалне односе, али и различите статусне симболе) парадигматска је за *Роман о Троји* и блиска је функцији одређеног члана,⁵ а фактори који би упућивали на посебну прагматичку вредност ове заменице нужно изостају (пре свега, прозодијска средства). Стога не изненађује висока фреквенција појаве овог рефлексивног маркера: потврђен је 84 пута.

(25) и рѣті оурихшишиь своиѣ юнаковѣмѣ свои корабль приидькоути на брѣгъ моря (2416/20);
(26) да рѣтитъ повѣститъ свою хчирѣь (2635/2).

⁶ Иако наизглед нарушавају једну од теоријских напомена које смо дали у уводном делу рада гледе појмовног обима рефлексивних конструкција, логофоричке рефлексивне третирамо као релевантне стoga што се остварују помоћу специјализованог рефлексивног маркера, а не употребом личне заменице.

У примеру (25), заправо, допуна комуникативном глаголу јесте конструкција *dativus cum infinitivo*, у којој датив истовремено иступа и као индиректни објекат (семантички реципијент) основног предиката и као семантички агенс ситуације означене инфинитивом. С друге стране, у примеру (26) реципијент је уопштен, те се као допуна основном глаголу јавља само инфинитив. Свакако, у оба случаја истакнути рефлексивни маркер није кореферентан са најближим агенсом (што би био дативни, односно уопштени агенс инфинитивне радње), већ са субјектом суперординиране реченице.

Поред дистинктивног рефлексивног маркера, у позицији посесивног детерминатора могу се јавити и личне посесивне заменице за 1. и 2. лице са рефлексивном вредношћу, што је, такође, познавао и старословенски језик (ГСЕ: 241). Овакви су случајеви око 4 пута мање фреквентни од претходних: регистровано је 20 њихових потврда:

(27) ако не прѣвѣдѣшь сѣлю твоѣ хкѣрѣ (2366/9);

(28) хокю га га сѣлѣ понѣсты на моѣмѣ раменѣ (258а/4).

Употреба дативне енклитике рефлексивне заменице си у функцији адноминалног маркера посесивности, потврђена у старословенском (ГСЕ: 228), поткрепљена је само једним примером:

(29) нанѣлагѣга си снѣнка свога. пода полнѣщѣоу крѣлю (2676/1).

Штавише, ова потврда унеколико је занимљива јер илуструје тзв. клитичко удвајање у оквиру номиналне фразе, феномен који се у старословенском разматра у контексту балканских језичких контаката (Dimitrova-Vulchanova & Vulchanov 2008), тј. као прасловенски дијалектизам типа балканизам. Међутим, како се јужнословенски архипредложак старосрпског преписа *Романа о Троји* везује за југозапад штокавског говорног подручја, где је вероватно преведен са неког романског језика (Маринковић 1986), требало би обратити посебну пажњу на потенцијални романски језички утицај, будући да романским језицима удвајање клитика није страно (cf. Fischer & Rinke 2013).⁷

⁷ Треба имати у виду и да сам југоисток штокавске говорне области, призренско-тимочка дијалекатска зона, ареално припада балканском језичком савезу и познаје клитичко удвајање. Како је старосрпски препис *Романа о Троји* могао настати на подручју неког призренско-тимочног дијалекта, овај пример дао би се тумачити и као локална језичка одлика.

Рефлексивни медиј

Медијални маркери у одабраном корпусу доследно су изведени из енклитичких облика рефлексивне заменице: *се* и *си*. Ретке синтаксичке позиције кореспондентних старословенских слабих (краћих) заменичких форми које упућују на њихову ортотоничку природу (Гавранек 1963: 24ff.) – нису запажене овом приликом.⁸ Ако се, притом, има у виду да се већ у старословенском продуктивно формирају тзв. рефлексивни глаголи, онда бисмо оправдано могли говорити о потпуној укључености ових енклитика у домен глаголске лексеме, са којом образују аналитички медиј. Другим речима, ове се енклитике не појављују као аутономни синтаксички конституенти, већ искључиво као специфични глаголски маркери.

На овај начин постављену категорију медија унеколико могу деконструисати само два регистрована примера истог глагола (265a/10 и 265b/2), од којих је други тек формулаично понављање првог:

(30) *и на_се|ж| на свон љѣ|ч| и про|б|д_с |с| нн|д| на дроу|г| стран|ѣ|* (265a/10).

Наиме, глагол *пробостн се*, иако садржи медијални маркер, генерички имплицира јасну поделу семантичких улога: ситуација означена њиме типично је условљена изразито јаком интенцијом агенса, па се његова интрапсихичка реалност концептуално одваја од његовог тела, које се стога доживљава као јасно одељени пацијенс. Такав је, на пример, и савремени српски глагол *убити се*, чији савремени руски кореспондент *убить себя*, заправо, не може уопште добити медијални маркер, већ се дато значење остварује употребом рефлексивног аргумента.⁹

Па ипак, ако погледамо шири контекст у примеру (30), можемо приметити да се ситуација означена глаголом *про|б|д_с |с|* појављује као други члан координиране догађајне секвенце, те као могућа последица ситуације означене глаголом *на_се|ж|*. У том је смислу

⁸ Ограђујемо се од оних случајева у којима је реч о позицијама блокираним предлозима, а које су, на пример, остале виталне све до савременог српског језика: *Гледај преда се*. Vaillant (1958: 444) управо у оваквим траговима налази да су испрва прасловенске краће заменице у облику акузатива биле ортотоничке природе. Насупрот томе, за нас су од примарног значаја оне старословенске потврде у којима су слабе заменичке форме биле слободни глаголски аргументи и носиоци контрастивног реченичног акцента, а које доследно изостају у старосрпском тексту, као и у савременом српском језику.

⁹ Савремени је руски језик од свих словенских језика најдаље отишао у граматикализацији медијалног маркера, који је сведен на афиксалну морфему *-ся*: нпр. *бриться*.

претпостављена интенционалност последичне ситуације унеколико ослабљена, па је и граница између агенса и пацијенса утолико дестабилизована. Другим речима, ово није добар пример формалног медија који семантички одговара рефлексивној конструкцији, будући да се заиста може говорити о медију у пуном смислу.

Медијални глаголи који означавају неку радњу која је усмерена према телу фокалног партиципанта јесу рефлексивни медији. У начелу, то су ситуације попут социјално регулисаног неговања тела, промене положаја тела без померања његових просторних координата (тзв. нетранслаторно кретање), промене просторних координата тела (тзв. транслаторно кретање) и сл. (cf. Kemmer 1993: 41–94).

Када је реч о социјално регулисаном неговању тела (енг. grooming), појмовни смо домен ове категорије проширили и на различите друге институционализоване радње усмерене ка телу. Регистровано је 16 примера институционализованог рефлексивног медија:

(31) н ѡклетѣ сѣ оу ѡрѡжїѣ (243а/3);

(32) н ѡроуѡжа сѣ аѡакышь тѣльѡонникъ (249а/11);

(33) н свѡцѣтї сѣ съ ѡроуѡжїѡ вашѣго (256б/18).

За медијалну природу ових конструкција нарочито је илустративан пример (33). Када би се истакнути медијални маркер интерпретирао као рефлексивни објекатски аргумент, семантички пацијенс/тема, значење целе клаузе било би проблематично, а нарочито значење обличког аргумента съ ѡроуѡжїѡ вашѣго, који би постао извор. Објекатски и облички аргумент заправо би заменили своје семантичке улоге у односу на изворну дитранзитивну конструкцију:

(34) гдѣ стѣ нѣ свѡчнѡн ѡроуѡжїѡ [с] сѣкѣ скрозѣ ектора крѡлѡ (256б/16).

Дакле, медијални маркер у институционализованим рефлексивним медијалним структурама нема аргументски статус, већ интервенише у домену глаголске лексеме саме тако што ремети полазну семантичку организацију предикације и истовремено регулише глаголску валенцу. У случају примера (33) деконструисана је граница између агенса и извора/реципијента/посесора,¹⁰ а синтаксичка структура реченице последично

¹⁰ Cf. пример (16) и пратећу напомену.

је измењена; притом, остаје проблематична семантичка улога обличког аргумента – да ли се и даље може говорити о пацијенсу/теми или не?

Потврда (35) посебно је занимљива:

(35) н свѣцѣмо сѣ соукнѣ [с] себѣ (2276/18).

Она би могла стајати као пример за тзв. десну клитичку дислокацију, у којој клитика заузима синтаксичку позицију одговарајуће номиналне фразе, која тиме бива измештена у постреченичну позицију (cf. Lambrecht 2001).¹¹ Ако бисмо прихватили ово тумачење (мада, још једном, треба имати у виду да клитика сѣ функционише као медијални маркер, а не као аргумент), онда бисмо приметили да медијална конструкција, заправо, у постреченичну позицију пројектује или две номиналне фразе, два аргумента: директни и индиректни објекат, или евентуално једну номиналну фразу, у којој би посесивни детерминатор био исказан слободним генитивом. У сваком случају, то би био очигледан доказ да се у институционализованим рефлексивним медијалним конструкцијама може (истовремено) замаглити семантичка дистинкција *агенс ~ реципијент* и *агенс ~ пацијенс*.

Социјално се регулисани рефлексивни медиј два пута појавио као инфинитив у оквиру конструкције *dativus cum infinitivo*, када је фокални партиципant медијалне ситуације у синтаксичкој позицији индиректног објекта основне реченице:

(36) н рѣчѣ ѡблѣкы сѣ вѣтезѣлѣ оу ѡроужѣ (2446/5);

(37) н рѣкохѣ вѣтезоу ѡблѣкы сѣ оу ѡроужѣ (264а/8).

Медијалну конструкцију са значењем нетранслаторног кретања потврђују 3 примера:

(38) н потоуъ подвѣѣже сѣ црѣ менѣлоушѣ (232а/15);

(39) н прѣклонн сѣ кѣторѣ краѣлѣ (2566/1);

(40) н поклонн сѣ кѣн (271а/4).

¹¹ С друге стране, форма сѣ може се интерпретирати и као множински облик акузатива демонстративне заменице *си*, -а, -ѣ у женском роду. Предност пак дајемо вредности медијалног маркера будући да употреба демонстратива није мотивисана ширим контекстом (одећа коју три пророчице треба да скину није ни на који начин у информативном фокусу датог наративног сегмента: нити се претходно уводи у дијалог између пророчица и Париза, нити се касније евоцира, те је мало вероватно да би одговарајућу именицу требало детерминисати показном заменицом). Сличном тумачењу имплицитно се приклања и Ringheim (1951: 348f.).

У сваком од њих можемо говорити о медијализацији изворно транзитивног глагола – о брисању чврсте концептуалне границе између агенса и пацијенса и редукцији аргументске структуре реченице.

Медијалне конструкције са значењем транслаторног кретања репрезентује 26 потврда; свака се може третирати идентично претходном типу рефлексивног медија, као медијализовани изворни транзитив:

(41) н оуџврати сѣ црѣ оуџопетѣ оу пагажѣю (233a/23);

(42) ако ли сѣ не вратишь (245a/6);

(43) н никако сѣ не хте кторѣ оуставити (255a/10).

Семантички хетерогену групу рефлексивног медија, чији се репрезентативни примери не могу једноставно семантички унифицирати, назваћемо овом приликом интенционалним рефлексивним медијалним конструкцијама. Укључујући проблематизовану потврду (30) и њену формулаичну редупликацију (265b/2), које су конституисане око глагола *прѣбостн сѣ*, интенционални рефлексивни медиј препознали смо укупно 14 пута, у примерима попут:

(44) н волю мно҃гѣ дѣи моу҃чнѣи сѣ за твою любѣвь (231b/12);

(45) нзметаше *лѣ* томъзи хѣтростѣю (234a/8);

(46) чюван сѣ ѿтѣ мене (253a/6).

Дакле, медијални глаголи ових потврда одликују се интенционално условљеним разлучивањем тела од психичког света агенса, које није у потпуности спроведено да би се могло говорити о рефлексивним конструкцијама. Посебно је у том смислу индикативан пример (45), који се може упоредити са рефлексивима (12 и 13), у чијем формирању учествује каузативни глагол *оу҃чнѣити*. У потоњим је примерима (12 и 13) граница међу двама ликовима истог референта довољно чврсто успостављена да се они могу реализовати као две посебне семантичке улоге (агенс и пацијенс), те као два посебна предикатска аргумента (субјекат и објекат). У примеру (45) то пак није случај.

Концептуална деоба фокалног партиципанта може бити и нешто деликатнија:

(47) кон въз|д|а желеше на тронскоу крѣвь напѣти сѣ (242a/6).

Пример (47) илуструје делимичну поделу између интенционалног и физиолошког дела унутрашњег света партиципанта, при чему медијални глагол мора бити деривиран према изворном каузативу *напити*, који своју каузативну семантику (обогаћену интензивирајућом нијансом) дугује префиксу.

Коначно, издвојили смо 8 потврда рефлексивног медија обележеног помоћу *си*:

(48) *направѣлантѣ си кораблиѣ* (245a/10);

(49) *да си внигы съдърѣтъ сноу моему* (270б/6);

(50) *да си оумню слъзе с моего лица* (270a/8).

Можемо рећи да је медијални маркер *си* у овим случајевима носилац бенефактивне семантичке улоге, која је интегрисана у семантику медијалног глагола и према којој је агенс/експеријенсер ослабио своје концептуалне оквири, тако да на семантичком плану иступају као целина. Како је, дакле, семантика ове медијалне конструкције јединствена и не укључује интерференцију прототипичних семантичких улога, терминолошки ћемо је, по угледу на терминолошку дистинкцију *прототипичан рефлексив* ~ *нетипичан рефлексив*, одредити као нетипичан рефлексивни медиј.

Нетипичан рефлексивни медиј показује јасну дистрибуциону специфичност у односу на посесивни рефлексив гледе енклитике *си* (cf. пример 29). У медијалној ситуацији, енклитика *се*, будући предикатскофразном, везује за постфронталну клаузалну позицију, док се као посесивни маркер рефлексивности и именскофразна енклитика појављује у постфронталној фразној позицији, што одговара општој дистрибуцији енклитика у старосрпском језику 12. и 13. века (Павловић 2011).

Начелно, старословенски језик имао је развијене све подтипове рефлексивних медијалних конструкција (e.g. Гавранек 1963; Vaillant 1977: 173–178; Malicka-Kleparska 2016); тешко је, међутим, узети старословенско стање за дефинитивну компаративну инстанцу пошто грађа махом није анализирана уједначено, теоријско-методолошки обим њеног захвата био је већи и грубљи (увек су заједно са рефлексивним медијем анализирани и друге медијалне категорије, попут антикаузативног, пасивног или имперсоналног медија, при чему су њихове уже типологије ретко и тек успутно разматране), а подаци о фреквенцији изостају. У сваком случају, све у *Роману о Троји* препознате рефлексивне медијалне вредности имале су своје старословенске

кореспонденте, што би значило да се квалитативна померања у том смислу не дају уочити.

Закључна разматрања

Најпре ћемо понудити табеларне приказе квантитативних резултата гледе праћених језичких категорија у *Роману о Троји*.

Табела 1

Општа нумеричка слика свих дистинктивно маркираних категорија

Категорија [маркер]	Број потврда
Интензификатор [сам, -а, -о]	2
Рефлексив [се]	16
Посесивни рефлексив [сон, -а, -е]	84
Посесивни рефлексив [мон/ткон, -а, -е]	20
Посесивни рефлексив [си]	1
Рефлексивни медиј [се]	67
Рефлексивни медиј [си]	8

Табела 2

Нумеричка слика синтаксичких функција рефлексивног маркера се

Синтаксичка функција	Број потврда
Директни објекат	2
Индиректни објекат	1
Облички аргумент	10
Компаративна допуна	1
Адјункт	2

Табела 3

Нумеричка слика унутрашњих типова рефлексивног медија [се]

Тип рефлексивног медија [се]	Број потврда
------------------------------	--------------

Институционализовани	16
Нетранслаторни	3
Транслаторни	26
Интенционални	8

Ако се занемари парадигматска употреба посесивних рефлексивних маркера сродна функцији одређеног члана, можемо приметити да су самосвојне рефлексивне конструкције (а нарочито оне прототипичне) више од 4 пута мање фреквентне у односу на рефлексивне медије. Овај би податак могао упућивати на опадајућу продуктивност употребе рефлексивног маркера у оним ситуацијама у којима треба исказати кореференцијалност са реченичним субјектом; с друге стране, рефлексивне се медијалне конструкције, иако се не могу сматрати синтаксичко-семантичким конкурентима рефлексиву, ипак показују као прогресивнији маркери одговарајућег кореферентног односа.

На синхронном језичком плану, на нивоу одабраног текста, покушали бисмо да утврдимо граматикализациони ланац запажених категорија (Heine, Claudi & Hünneymeier 1991: 220; Bybee, Perkins & Pagliuca 1994). Граматикализација у традиционалном (мејеовском) смислу представља систем лингвистичких промена којима једна лексичка јединица постаје граматичка, тј. она мање граматичка јединица постаје више граматичка (Hopper & Traugott 2003: 2). Изостављајући оделити феномен емфатичког рефлексива, поћи ћемо од (прототипичног) рефлексивног маркера, који је фонетски супстанцијалнији (будући ортотоничка реч) од атоничког медијалног маркера. Први степен у граматикализацији рефлексивне заменице «е» представљао би интенционални рефлексивни медиј, будући да је њиме изазвана распоућеност фокалног медијалног партиципанта најближа аргументској дистинкцији коју познаје рефлексивна конструкција (cf. пример 30 и његову експланацију). Следећи би корак представљали моциони рефлексивни медији: најпре транслаторни рефлексивни медиј, којим је погођена целина основног партиципанта, која монолитно мења своје просторне координате; иза њега је нетранслаторни рефлексивни медиј, који се тиче конфигурације телесног положаја партиципантске улоге. Коначно, уследио би институционализовани рефлексивни медиј, који се односи на социјално регулисане радње према индивидуалном телу и чијим нормама носилац медијалног стања подлеже.

Овакав је граматикализациони пут типолошки оправдан (Geniušienė 1987; Kemmer 1993; Haspelmath 1987, 2003). Ипак, требало би синхроне закључке подвргнути дијахроној емпиријској провери, те тако тежити ка успостављању корелативне прасловенске слике рефлексивних феномена, која је, по свему судећи, новина у односу на праиндоевропско наслеђе, настала као компензативна последица губљења праиндоевропског медија (cf. Грковић-Мејџор 2002/2003 и реферирану литературу).

Извор

Милутиновић, М. и Караангов П. (Ур.) (1987). *Софијска илустрована Александрида*. Београд – Софија: Народна библиотека Србије – Народна библиотека „Кирил и Методиј”.

Литература

- Гавранек, Б. (1963). Залог в старославянском языке в сравнительном плане. В: И. Курц (Ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. 15–100. Прага: Издательство Чехословацкой академии наук.
- Грковић-Мејџор, Ј. (2002/2003). Прасловенски глаголи стања на индоевропском плану. *Зборник Матице српске за класичне студије*, 4/5: 87–94.
- Грковић-Мејџор, Ј. (2007). Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. У: С. Танасић (Ур.). *Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова*. 249–266. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ГСЕ: Дуриданов, И. (Ред.) (1993). *Грамматика на старобългарския език: Фонетика. Морфология. Синтаксис*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Ивић, П. (2014). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Маринковић, Р. (1986). Роман као књижевни род у средњовековној књижевности Јужних и Источних Словена. У: Р. Маринковић (Ур.). *Роман о Троји. Роман о Александру Великом*. 17–38. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Павловић, С. (2011). Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 54(2): 31–52.
- СС: Цейтлин, Р. М., Вечерка Р. и Благова Э. (Ред.) (1994). *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Москва: Русский язык.
- Цолић Јовановић, А. (2021). *Синтаксичке одлике Романа о Троји*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
- ЭСРЯ: Фасмер, М. (1987). *Этимологический словарь русского языка. Том III*. Москва: Прогресс.

- Benedetti, M. (2012). Il 'medio' dei grammatici greci. In: B. Giampaolo & V. Orioles (Eds.). *Per Roberto Gusmani 1. Linguaggi, culture, letterature 2. Linguistica storica e teorica. Studi in ricordo*. 45–57. Udine: Forum.
- Benveniste, É. (1966). *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Blažek, V. (1999). Indo-European “one” and “first”. *Zbornik praci Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná*, A 47: 5–25.
- Bopp, F. (1816). *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*. Frankfurt am Main: Andreäische Buchhandlung.
- Bybee, J., Perkins R. & Pagliuca W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Dimitrova-Vulchanova, M. & Vulchanov V. (2008). Clitic doubling and Old Bulgarian. In: D. Kallulli & L. Tasmowski (Eds.). *Clitic doubling in the Balkan languages*. 105–132. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- EDSIL: Derksen, R. (2008). *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Leiden – Boston: Brill.
- Faltz, L. M. (1985). *Reflexivization: A study in universal syntax*. New York – London: Garland.
- Fischer, S. & Rinke E. (2013). Explaining the variability in clitic doubling across Romance: a diachronic account. *Linguistische Berichte*, 236: 455–472.
- Geniušienė, E. (1987). *The typology of reflexives*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Haspelmath, M. (1987). *Transitivity alternations of the anticausative type*. Köln: Institut für Sprachwissenschaft.
- Haspelmath, M. (2003). The Geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison. In: M. Tomasello (Ed.). *The new psychology of language. Vol. 2*. 211–242. Mahwah – London: Erlbaum.
- Haspelmath, M. (2020). Comparing reflexive constructions in the world's languages. Retrieved September 17, 2022 from: https://www.academia.edu/39975707/Comparing_reflexive_constructions_in_the_worlds_languages.
- Heine, B., Claudi U. & Hünemeyer F. (1991). *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hopper, P. J. & Traugott E. C. (2003). *Grammaticalization*. Cambridge: CUP.
- IEW: Pokorny, J. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. I. Band*. Bern – München: Francke.
- Inglese, G. (2021). Towards a typology of middle voice systems. *Linguistic Typology*. Retrieved from: <https://doi.org/10.1515/lingty-2020-0131>.
- Jespersen, O. (1933). *Essentials of English grammar*. London: Allen & Unwin.
- Kemmer, S. (1993). *The middle voice*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Klaiman, M. H. (1991). *Grammatical voice*. Cambridge: CUP.
- König, E. & Siemund P. (2000). Intensifiers and reflexives: A typological perspective. In: Z. Frajzyngier & T. S. Curl (Eds.). *Reflexives: Forms and functions*. 41–74. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Lambrecht, K. (2001). Dislocation. In: M. Haspelmath et al. (Eds.). *Language typology and language universals: An international handbook. Vol. 2*. 1050–1078. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

- Malicka-Kleparska, A. (2016). Old Church Slavonic as a language with the middle voice morphology. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, 13(2). Retrieved from: http://www.skase.sk/Volumes/JTL32/pdf_doc/12.pdf.
- Reinhart, T. & Reuland E. (1991). Anaphors and logophors: An argument structure perspective. In: J. Koster & E. Reuland (Eds.). *Long Distance Anaphora*. 283–321. Cambridge: CUP.
- Reinhart, T. & Reuland E. (1993). Reflexivity. *Linguistic Inquiry*, 24(4): 657–720.
- Ringheim, A. (1951). *Eine altserbische Trojasage*. Prague – Upsal: Imprimerie de l'état à Prague.
- Schladt, M. (2000). The typology and grammaticalization of reflexives. In: Z. Frajzyngier & T. S. Curl (Eds.). *Reflexives: Forms and functions*. 103–124. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Vaillant, A. (1958). *Grammaire comparée des langues slaves. Tome II: Morphologie. Deuxième partie: Flexion pronominale*. Lyon: IAC.
- Vaillant, A. (1977). *Grammaire comparée des langues slaves. Tome V: La syntaxe*. Paris: Klincksieck.